

Дыялектыка ўзаемасувязі тэатральнага мастацтва і публікі

Бузук Р. Л.

Установа адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў», Мінск

Дыялектыка ўзаемасувязі тэатральнага мастацтва і публікі, якая даследуецца ў артыкуле, дае прыклады разнастайных варыянтаў узаемадзеяння абодвух складнікаў гэтай сістэмы: супадзення развіцця тэатра і яго аўдыторыі, апераджальнага развіцця публікі і апераджальнага развіцця сцэнічнага мастацтва. Абедзве часткі гэтай сістэмы «тэатр-глядач» адносна незалежныя. І ў кожны адрэзак часу развіцця грамадства ўзаемаадносіны тэатра і яго аўдыторыі будуць па-рознаму. Мяркуюцца, што развіццё і функцыянаванне сцэнічнага мастацтва таксама знаходзяцца ў розных адносінах. Так, функцыянаванне тэатральнага мастацтва ўяўляецца аўтару як здзяйсненне ім пэўных і на нейкі час дастаткова стабільных функцый. Гэтае палажэнне ўзнікае з уяўлення аб тым, што ў развіцці грамадства можна выдзеліць адносна статычныя моманты. Развіццё ж тэатральнага мастацтва ў грамадстве мае пэўную перыядычнасць, якая паўстае ў выглядзе часавых цыклаў як яго развіцця, так і функцыянавання.

Ключавыя словы: тэатр і грамадства, тэатр і публіка, цыклічнасць фаз узаемадзеяння тэатра і публікі.

(Искусство и культура. — 2013. — № 1(9). — С. 34-38)

Dialectics of the interconnection of theatrical art and audience

Buzuk R. L.

Educational establishment «Belarusian State University of Culture and Arts», Minsk

Dialectics of the interconnection of theatrical art and audience, which is explored in the article, gives examples of different variants of the interaction of both the components of the system: coincidence of theater development and its audience, outstripping development of the audience and the outstripping development of theatrical art. Both the parts of the system «theater-spectator» are relatively independent. In any period of the development of the society interaction of the theater and its audience is built in a different way. The development and functioning of theatrical art are also thought to be in different interrelations. So, functioning of theatrical art is seen by the author as performing some sufficient, for a period of time, functions. This situation rises from the idea that relatively static moments can be identified in the development of the society. The development of theatrical art in the society has a certain periodicity which is presented in the form time cycles of both its development and functioning.

Key words: theater and society, theater and audience, phase cycles of interaction of theater and audience.

(Art and Culture. — 2013. — № 1(9). — P. 34-38)

Даследчыкамі неаднаразова выказвалася ідэя непадабенства развіцця і функцыянавання аб'екта. «Даследуючы функцыянуючы аб'ект, — пішуць І. Блаўберг і Э. Юдзін, — мы звяртаем галоўную ўвагу на тыя характарыстыкі, якія забяспечваюць яго ўстойлівасць, стабільнасць у адносна зменлівых умовах. Пры аналізе развіцця нас перш за ўсё цікавяць тыя характарыстыкі і параметры аб'екта, якія забяспечваюць роз-

нага кшталту зрухі ў ім пры адначасовым захаванні важных для яго ўласцівасцей і якасцей, што дазваляюць разглядаць яго як тоесны самому сабе» [1, с. 134].

Па меркаванні Ю. Левады, «аб функцыянаванні мы можам гаварыць адносна любой сістэмы, паслядоўнасць розных станаў якой служыць рэалізацыяй нейкай адзінай праграмы» [2, с. 221]. У гэтым выпадку маюць месца перыядычны паўтор,

цыклічнасць пэўных фаз працэсу. «Для структур жа, што развіваюцца, – працягвае Ю. Левада, – характэрна незваротнасць часавых змен, у ходзе якіх адбываецца як бы кумуляцыя наступстваў, тут кожны наступны стан узнікае як бы на аснове «суміравання» папярэдніх... Відавочна, што адрозненне паміж функцыянаваннем і развіццём не з'яўляецца абсалютным. У любым рэальным працэсе абодва тыпы структур як бы накладзены адзін на другі» [2, с. 221].

Мэта артыкула – выяўленне варыянтаў узаемадзеяння тэатральнага мастацтва і публікі.

Развіццё грамадства можна ўявіць як паслядоўнасць адносна стабільных перыядаў, якія валодаюць уласцівасцю сістэмнасці элементаў на працягу пэўнага часу. Было б правільным дапусціць, што развіццё магчыма, калі для гэтага існуюць сілы, якія процідейнічаюць яму. У нашым выпадку – гэта элементы грамадства, якія імкнуцца да стабілізацыі. Разам з дынамізуючымі элементамі яны забяспечваюць працэс развіцця, які ўяўляе сабой ланцуг структур функцыянавання, што імкнуцца да стабільнасці. Любое развіццё складаецца са стадыі функцыянавання. Сутнасць яго нельга спасцігнуць па-за шэрагам функцыянуючых структур, якія змяняюць адна адну і імкнуцца ўнутранай пэўнасцю элементаў заставацца нязменнымі як мага больш доўгі час. Імкненне ж грамадства захоўваць сваю структуру прыводзіць да таго, што з'яўляецца магчымым фіксаваць функцыянаванне грамадскай сістэмы і яе асобных элементаў. Такім чынам, выдзяленне функцыянавання сацыяльнай сістэмы ў процівагу яе развіццю звязана з неабходнасцю выявіць пэўны парадак, паўтаральнасць ва ўзаемадзеянні элементаў, якія складаюць гэтую сістэму.

Узаемадзеянне як адлюстраванне стабільнасці. У якасці асаблівага праўлення дадзенага стабільнага стану сістэмы разгледзім праблему ўзаемадзеяння тэатра і публікі, г. зн. функцыянавання сцэнічнага мастацтва ў грамадстве. Перш за ўсё адзначым, што момант функцыянавання тэатральнага мастацтва, які складае статычны элемент яго развіцця, – вытворнае ад функцыянавання грамадскай сістэмы, г. зн. ад перыяду ў развіцці гэтай сістэмы, які характарызуецца нязменным парадкам ва ўзаемадзеянні яго падсістэм. Гэты няз-

менны парадак ва ўзаемадзеянні падсістэм грамадства прыводзіць да захавання на працягу нейкага часу пэўнай логікі функцыянавання тэатральнага мастацтва, якая залежыць ад сацыяльнага кантэксту, папярэдняга і далейшага стану сацыяльнай сістэмы, ад найбольш істотных заканамернасцей узаемадзеяння паміж элементамі сацыяльнай сістэмы, што захоўваюцца на працягу пэўнага часу.

Пасля выяўлення грамадскага кантэксту функцыянавання тэатральнага мастацтва, вызначэння таго, ці знаходзіцца грамадская сістэма ў перыядзе стабільных сувязяў паміж элементамі або ў стадыі іх пераструктурвання, можна перайсці да аналізу адносін, што склаліся ў сферы ўласна тэатральнай культуры. Неабходна імкнуцца да выяўлення тых адносін паміж элементамі, якія захоўваюцца нязменнымі на працягу пэўнага часу і тым самым забяспечваюць яго функцыянаванне, а не развіццё. Праўда, супрацьпастаўленне функцыянавання развіццю тут адноснае, бо функцыянаванне – элемент развіцця. Узаемаадносіны паміж спецічным мастацтвам і публікай аказваюцца выражэннем сутнасці функцыянавання тэатра. У сваю чаргу, функцыянаванне тэатральнага мастацтва як пэўнай стабільнай сістэмы аказваецца вытворным у адносінах да грамадскай сістэмы, якая знаходзіцца на пэўнай стадыі функцыянавання. У выніку тэатру ў працэсе яго функцыянавання ў кожны канкрэтны адрэзак часу ўласцівы пэўныя сацыяльныя функцыі, якія ўтвараюць адпаведную іерархію. Але ўяўленне пра такую іерархію можна вывесці не з уласна самога сцэнічнага мастацтва, якое заўсёды здзяйсняла тыя або іншыя сацыяльныя функцыі, а менавіта з сацыяльнай сістэмы.

Сацыяльныя функцыі тэатра. Такая пастаноўка пытання дазваляе па-новаму зірнуць на сацыяльныя функцыі тэатральнага мастацтва. Нельга сцвярджаць, што нейкая з выдзяляемых сацыяльных функцый сцэнічнаму мастацтву неўласцівая. У той ці іншай ступені тэатр задавальняе самыя розныя патрэбы і, такім чынам, рэалізуе самыя розныя сацыяльныя функцыі. Аднак паколькі размова ідзе не аб тых або іншых функцыях увогуле, уласцівых тэатральнаму мастацтву ў прынцыпе, а менавіта аб сацыяльных функцыях, пэўнасць ім можа надаць толькі сацыяльная сістэма, у рамках якой функцыянуе гэтае мастацтва. Набор

функцый, што здзяйсняюцца тэатральным мастацтвам, у рэшце рэшт залежыць ад сацыяльнай сістэмы, якая перажывае пастаянныя змены. Такім чынам, нашы веды аб сацыяльных функцыях сцэнічнага мастацтва будуць залежаць ад таго, наколькі нам вядомы патрэбы людзей, якія заяўляюць аб сабе ў кантэксце сацыяльнай сістэмы, што развіваецца, г. зн. ад таго, якія патрэбы ў гэтай структуры функцыянавання грамадскай сістэмы аказваюцца актуальнымі, і ад таго, у якім часавым адрэзку такое выдзяленне здзяйсняецца. Значыць, вылучэнне сацыяльных функцый тэатральнага мастацтва можа быць здзейснена толькі ў рамках пэўнай сістэмы яго функцыянавання.

Узаемадзеянне тэатра і публікі ў які-небудзь перыяд часу ніколі не ахоплівае ўсёй масы ствараемых мастацкіх каштоўнасцей – сцэнічных твораў. Гэта не азначае, што, з'явіўшыся на свет, асобныя творы ніколі не стануць прадметам пільнай увагі публікі. Мінае час, і яны актыўна ўключаюцца ў працэс функцыянавання. Нярэдка час згладжвае супярэчнасці, якія ўзнікаюць ва ўзаемаадносінах тэатральнага мастацтва і публікі. Твор уступае ў новыя сувязі з новым перыядам у развіцці мастацтва. Так што час функцыянавання як бы адстае ад часу развіцця, ён можа працякаць у цыклах, якія не супадаюць з цыкламі часу развіцця.

Але нават калі ўсе ствараемыя пастаноўкі адразу ж атрымліваюць шырокую публіку, усё адно час развіцця тэатральнага мастацтва не супадае з часам функцыянавання, бо з-за таго, што яны з'яўляюцца з'явамі сацыяльнымі, развіццё і функцыянаванне тэатральнага мастацтва адбываюцца ў розных напрамках, для якіх характэрна несупадзенне часавых рытмаў. У якасці прычын такога несупадзення можна адзначыць дзве наступныя. Першая заключаецца ў тым, што развіццё тэатральнага мастацтва – адносна самастойны працэс, які абумоўлены не толькі патрэбамі грамадства, але і патрэбамі самога тэатра. Можна дапусціць, што, узнікаючы, але пакуль па розных прычынах не маючы магчымасці паўнацэнна функцыянаваць, нейкі спектакль уяўляе арганічнае звязно ў ланцугу тэатральнага мастацтва, якое развіваецца і ў нечым пастаянна змяняецца. Патрэба сцэнічнага мастацтва ў самаразвіцці можа не заўсёды супадаць з патрэбамі грамадства, бо гэтая патрэба, з аднаго боку, арыентуецца на папярэдні этап у развіцці

тэатральнага мастацтва, а з другога – на класічныя ўзоры мастацтва мінулых эпох. Такім чынам, развіццё тэатральнага мастацтва можа не ва ўсім адпавядаць патрэбам грамадства і не ва ўсім паўтараць яго развіццё.

Другая прычына звязана з тым, што акрамя логікі развіцця тэатра існуе патрэба тэатральных дзеячаў у самавыяўленні, якая не заўсёды супадае з патрэбамі грамадства на тым ці іншым этапе яго станаўлення. У многіх прызнаннях мастакоў гучыць думка аб канфліктнасці іх унутраных памкненняў і патрэб публікі.

Развіццё сцэнічнага мастацтва вызначае яго функцыянаванне. Мастакі ствараюць сцэнічныя творы, якія атрымліваюць тое ці іншае распаўсюджанне сярод публікі. Аднак развіццё тэатральнага мастацтва не толькі вызначае функцыянаванне, але і само зведвае яго ўздзеянне. Калі спектакль, які стаў здабыткам публікі, атрымлівае масавае распаўсюджанне і становіцца папулярным, гэта, без сумненняў, уплывае на рэжысёра. Ён не можа не ўлічваць вопыт функцыянавання свайго спектакля сярод публікі. Такім чынам, асабліваасці такога функцыянавання пачынаюць адлюстроўвацца на індывідуальным творчым працэсе і на развіцці тэатральнага мастацтва ў цэлым. Магчымы і іншы варыянт: рэжысёр ставіць спектакль, які не знаходзіць водгуку сярод масавай аўдыторыі. Ён будзе імкнуцца або змяніць свае адносіны з публікай, улічваючы чаканні публікі, або працягваць працаваць у ізаляцыі ад масавай публікі, спадзеючыся на свае ўласныя ўяўленні і на публіку, якая ў будучыні можа з'явіцца. Гісторыя мастацтва дае шмат такіх прыкладаў.

Такім чынам, калі паняцце «развіццё» ўключае сукупнасць індывідуальных варыянтаў мастацкага працэсу – спектакляў, якія існуюць у часе, – то за паняццем «функцыянаванне» стаіць пэўная логіка вынікаў творчых актаў – узаемадзеяння спектакляў з публікай. Са сказанага зразумела – развіццё і функцыянаванне не знаходзяцца ў прамых сувязях. Гэтыя сувязі апасродкаваны грамадствам, якое кантралюе працэсы функцыянавання, расшыраючы або звужаючы кантакты сцэнічнага твора з публікай і спектр асабовых праяў тэатральнага мастацтва. Для развіцця тэатральнага мастацтва важна, каб у ім знаходзіла выяўленне ўся разнастайнасць асабовых праяўленняў. Бо чым разнастайней мастакі працэс, тым глыбей сувязі мастацт-

ва з грамадствам. У той жа час функцыянаванне сцэнічнага мастацтва звязана толькі з такім асабовым праяўленнем, якое адначасова выяўляе сацыяльна значныя праблемы.

Вядома, што любое праяўленне асобы ў творчасці ў той жа час з'яўляецца і сацыяльным праяўленнем. Аднак гэтае сцвярджэнне справядлівае для большасці часавых інтэрвалаў. І паколькі мы закранулі гэтае пытанне, спынімся на розных падыходах да праблемы часу ў гістарычных даследаваннях, тым больш, што яго дзяленне залежыць ад разумення працэсу развіцця і функцыянавання. Несупадзенне развіцця і функцыянавання – гэта адначасова несупадзенне часоў, у рамках якіх развіццё і функцыянаванне здзяйсняюцца. Калі нас цікавіць час функцыянавання, то ў гісторыі грамадства неабходна знаходзіць элементы, якія застаюцца стабільнымі на працягу нейкага часу. Гэтыя элементы складаюць структуру функцыянавання аб'екта. Існуюць элементы, якія застаюцца нязменнымі на працягу цэлага шэрагу пакаленняў, і элементы, якія змяняюцца вельмі хутка. Таму даследчыкі выкарыстоўваюць як доўгатэрміновыя, так і кароткія храналагічныя адзінкі.

Логіка функцыянавання тэатра ў грамадстве. Заканамерна паўстае пытанне: якая ж храналагічная адзінка мае найбольшую эфектыўнасць пры вывучэнні ўзаемаўплыву тэатра і публікі? Распаўсюджанне колькасных метадаў у гэтай галіне даследаванняў дыктуе неабходнасць выкарыстання кароткіх перыядаў. Бо вывучэнне тэатральнага працэсу і публікі ў рамках вялікіх часавых інтэрвалаў ставіць гэтыя даследаванні ў залежнасць не ад функцыянавання, а ад развіцця тэатральнага мастацтва. Разам з тым, калі асэнсаванне несупадзення часу развіцця і часу функцыянавання сцэнічнага мастацтва і глядачоў абмежаваць толькі рамкамі малых прамежкаў часу, то далёка не кожнае асобнае праяўленне ў гэтых рамках зможа стаць адначасова выяўленнем сацыяльнага тыпу. Аналагічна гэтаму не кожнае праяўленне развіцця тэатральнага мастацтва зможа стаць фактам яго функцыянавання. Асноўнай прычынай гэтага несупадзення аказваюцца тыя абставіны, што логіка функцыянавання тэатра задаецца канкрэтнымі патрэбамі грамадства. Задавальненне нейкай сумы патрэб, актуальных для пэўнага этапа яго развіцця, пераводзіць

грамадства на новы ўзровень. На гэтым узроўні з'яўляюцца новыя патрэбы. Аднак каб задаволіць гэтыя духоўныя патрэбы ў масавым маштабе, грамадства павінна мець адпаведныя эканамічныя магчымасці, якія замацоўваюцца ў арганізацыйных формах у сферы функцыянавання тэатральнага мастацтва.

Аналагічным чынам логіка развіцця тэатра таксама задаецца патрэбамі грамадства. Аднак паколькі ў развіцці тэатральнага мастацтва выяўляюцца патрэбы асобы, сацыяльнай групы, патрэбы самога сцэнічнага мастацтва ў самаразвіцці і г. д., то яго логіка будзе адрознівацца ад логікі функцыянавання. Інакш кажучы, паколькі стварэнне сцэнічнага твора – акт глыбока індывідуальны, то на яго дзейнічаюць самыя розныя патрэбы, уключаючы і тыя, якія тэатр на гэтым этапе свайго развіцця яшчэ не здольны задаволіць у масавым маштабе і якія ў выніку так і застаюцца не задаволенымі. У развіцці многіх відаў мастацтва маецца нямаля фактаў, што сведчаць аб разнастайнасці асабовых праяўленняў у сферы мастацкай творчасці, якія не заўсёды аказваюцца адначасова і фактамі функцыянавання мастацтва. У выніку некаторыя мастакі доўгі час застаюцца невядомымі сярод публікі.

У процілегласць гэтаму логіка функцыянавання сцэнічнага мастацтва вызначаецца перш за ўсё сацыяльнымі патрэбамі. Грамадства зацікаўлена ў тым, каб з усіх асабовых варыянтаў мастацкага тэатральнага працэсу атрымаў распаўсюджанне толькі той вырыянт, які здольны стаць масавым.

У гэтай сувязі невыпадкова з моманту свайго зараджэння сацыялогія тэатра зрабіла аб'ектам увагі менавіта функцыянаванне сцэнічнага мастацтва, бо ў адрозненне ад развіцця яно заўсёды носіць масавы характар. Яго масавасць абумоўлена тым, што грамадства адбірае пэўныя асабовыя праяўленні мастацкага тэатральнага працэсу, праз якія яно можа сцвярджаць сацыяльна ўхваленую норму эстэтычнага развіцця асобы. Такі адбор уяўляе першую асаблівасць функцыянавання сцэнічнага мастацтва. Другая яго асаблівасць заключаецца ў тыражаванні адабраных спецыфічных праяўленняў тэатральнай творчасці.

Вядома, што тэатральная сацыялогія вывучае масавыя працэсы. Але індывідуальныя працэсы, адным з якіх па сутнасці з'яўляецца тэатральная творчасць,

таксама могуць стаць масавымі. І гэта адбываецца ў працэсе функцыянавання, калі тэатральная пастаноўка падвяргаецца адбору, тыражаванню і распаўсюджанню сярод публікі. «Калі ставіцца мэта разгледзець кантынгент пісьменнікаў пэўнай літаратуры, – піша К. Платонаў, – то пісьменнікам для сацыёлага выступае не кожны, хто напісаў літаратурны твор, і не кожны, хто апублікаваў свой твор, і нават не кожны, чый апублікаваны твор прачытаны, але толькі той, хто знайшоў свайго чытача, чый твор прыняты публікай» [3, с. 56].

Традыцыйнае тэатразнаўства лічыцца толькі з логікай развіцця тэатральнага мастацтва, яно аднаўляе гісторыю праз рэканструкцыю ўсяго спектра асабовых варыянтаў развіцця тэатральнага мастацтва, не намагаючыся ўявіць, якое месца ў момант іх з'яўлення займалі гэтыя варыянты ў рэальным функцыянаванні тэатральнага працэсу. З пункту гледжання некаторых тэатразнаўцаў незасвоенасць пэўных спектакляў публікай свайго часу не мае значэння. Інтэрпрэтуючы сцэнічныя творы, гэты тэатразнавец, як правіла, мае на ўвазе толькі тыя заканамернасці развіцця сцэнічнага мастацтва, у рамках якіх тварыў мастак. Канстатацыя гэтых заканамернасцей прыводзіць да сумяшчэння змяняючых адно аднаго паняццяў развіцця і функцыянавання тэатральнага мастацтва і ператварэння іх у нейкую нязменную структуру. Дынамічная карціна падмяняецца статычнай. Да таго ж, рэканструкцыя асабовых варыянтаў развіцця тэатральнага мастацтва мінулага ў тэатразнаўца адбываецца ў рамках малых, а іх сацыяльная інтэрпрэтацыя – у рамках вялікіх працягласцей. Карціна развіцця тэатра ў гэтай сувязі атрымлівае далёка не адэкватную сацыяльную інтэрпрэтацыю.

Сацыёлаг жа падыходзіць да праблемы функцыянавання і развіцця тэатра інакш. Не адкідаючы магчымасць сацыяльнай інтэрпрэтацыі тэатральнага мастацтва ў рамках вялікіх часавых інтэрвалаў, ён, выкарыстоўваючы для гэтага спецыфічныя метады, намагаецца зразумець заканамернасць функцыянавання тэатра ў рамках малых працягласцей. Яго цікавіць, як здзяйсняецца адбор асабовых варыянтаў развіцця сцэнічнага мастацтва, як арганізуецца пракат тэатральных пастановак, іх успрыманне публікай і г. д. Іншымі словамі, пераводзячы сацыяльную інтэрпрэтацыю сцэнічнага ма-

стацтва з узроўню працяглых інтэрвалаў на ўзровень кароткіх, сацыялогія тэатра аказваецца навукай аб яго функцыянаванні ў грамадстве.

Заклучэнне. Функцыянаванне тэатральнага мастацтва можна разглядаць як у рамках малых, так і вялікіх часавых адрэзкаў. Гэты часавы маштаб, у сваю чаргу, вызначае пазіцыі, з якіх даследчык падыходзіць да вывучэння тэатральнага працэсу. Бо як функцыянаванне тэатра можна разглядаць у рамках часу развіцця (мастацтвазнаўчы падыход), так і развіццё яго можна разглядаць у рамках функцыянавання (сацыялагічны падыход).

Функцыянаванне тэатральнага мастацтва звязана з адборам існуючых у яго развіцці асабовых праяўленняў, які здзяйсняецца спецыяльнымі сацыяльнымі інстытутамі і адлюстроўвае ідэалагічную сістэму. Такія ж сацыяльныя інстытуты здзяйсняюць і распаўсюджванне сцэнічных твораў сярод масавай публікі. І паколькі функцыянаванне тэатра адбываецца ў пэўных арганізацыйных формах, яно залежыць ад патрэб асобы ў меншай ступені, чым развіццё. У сваім эмпірычным праяўленні функцыянаванне сцэнічнага мастацтва паўстае як дзейнасць тых ці іншых тэатральных устаноў і характарызуецца не толькі прапусканнем здольнасцю глядзельных залаў, лічбай тэатраў, але і іх маштабам, колькасцю і разнастайнасцю форм дзейнасці. Маштабы дзейнасці тэатральных калектываў і разнастайнасць форм іх працы знаходзяцца ў прамой залежнасці ад патрэб грамадства, на задавальненне якіх і арыентуюцца функцыянаванне і развіццё сцэнічнага мастацтва. Гэтыя задачы вырашаюцца з дапамогай арганізацыі найбольш аптымальнага функцыянавання тэатральнай сістэмы, эфектыўнага эканамічнага стымулявання работы тэатральных устаноў, пашырэння сферы іх дзейнасці.

ЛІТАРАТУРА

1. Блауберг, И. Становление и сущность системного подхода / И. Блауберг, Э. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 270 с.
2. Левада, Ю. Историческое сознание и научный метод / Ю. Левада // Философские проблемы исторической науки: сб. тр. семинара по филос. проблемам общественности / АН СССР, Ин-т философии. – М., 1969. – С. 186 – 224.
3. Платонов, К. К. Система психологии и теория отражения / К. К. Платонов. – М.: Наука, 1982. – 309 с.

Паступіў у рэдакцыю 16.01.2013 г.